

Petíciók, polémiák, perpatvarok nyomában¹

Útikalauz: Cseres Tibor kiadatlan naplója a '80-as évek végéről

„Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?” – a Tokaji Írotábor ötvenedik születésnapján akár ünneprontásnak is hathat a kölcsönzött kérdés, holott azokkal a személyes emlékekkel együtt bukkant a felszínre, amelyek még abból az időből valók, amikor az írók hol itt, hol ott táboroztak, volt, amikor Szerencsen, volt, mikor Miskolcon, nemegyszer Tiszaladányban és rendszeresen csak később itt. Itt, ahol, ha visszább hátrálnánk úgy még egy fél évszázaddal a korban, merengve, mik lehettek e település jellegzetességei, Borovszky Samu a Magyarország vármegyéi és városait bemutató monográfiájának Vende Aladár szerezte szócikke árulná el. Tájékoztatva arról, hogy Tokaj „magyar nagyközség a Tisza és a Bodrog összefolyásánál, járási székhely vasúti- és távíróállomással, 736 házzal és 5110 túlnyomóan róm. kath. vallású lakossal. Járásbírósága, adóhivatala, sóhivatala, két pénzügyintézete, négy olvasóköre van; továbbá konyak-, eczet- és gyufagyára, nagy trachit kőbányája is, valamint állami kosárfonója. Zemplén vármegye legrégebbi városai közé tartozik, s története csaknem ezeréves.” E vékonyka leporellón föltűnhetnek az olvasókörök, de hogy a múlt század hetvenes éveinek elején volt-e belőlük itt, s netán ezek vonzották ide az irodalmárokat, kétséges. Az viszont erősen gyanítható – itt maradván ezen a tájon, de már Zemplén helyett Borsodban –, hogy az írói összesereglések előzményei közül a lilla-fürediek nem hiányozhatnak. Legkevésbé a régi kor árnyai kísértének, az 1933 júniusában tartott Író Hét programja, majd az 1942. novemberi, a Kállay-kormány nemzetvédelmi minisztere, Antal István összehívta írókonferencia. Nemkülönben a nagyjából húsz évvel később, 1962. augusztus 25–26-ai fiatal írók országos találkozója, amikor hat-nyolc szerző találkozott például a Lenin Kohászati Művek vagy a három gépgyár, a DIMÁVAG, a Nehéz-, illetve a Könnyűszerszám-gépgyár dolgozóival, egy kitüntetett csoport pedig a város és a megye pártmunkásaival.

MÁRKUS BÉLA (1945) a Debreceni Egyetem nyugalmazott docense. Utóbbi kötetei: *Gál Sándor* (2017), *Szilágyi István* (2018), *Cseres Tibor* (2022).

1 A Tokaji írotábor (2022. augusztus 22–25.) tanácskozásán részben elhangzott előadás.

Az utóbbival ellentétben az 1969. augusztus 29-én és 30-án rendezett Fiatall írók tanácskozása abból a szempontból már – kis túlzással – történelmi jelentőségűnek tartható, hogy az itt elhangzottak nyomán – vagy nyomására – határozta el a Magyar Írók Szövetsége a Fiatall Írók Munkaközösségének létrehozását. A döntés előtt felmerült, s hogy a tagság kiválasztásában milyen szerepe lehet a szövetségnek, s hogy az öt-hét tagú vezetőség a különböző irányzatokat képviselje. Dobozy Imre szerint világosan ki kell mondaniuk, hogy az írószövetség „védnökséget vállal felettük”, netán azért is, mert „egyelőre több a politikai, mint a művészi, irodalompolitikai mondanivalójuk”.

A Munkaközösség még az évi, novemberi létrejötte azért fontos, mert ebből nőtt ki 1973-ban a Fiatall Írók József Attila Köre, a FIJAK, hogy 1981. márciusi felfüggesztése után júliusban újjá alakuljon, elhagyva a „fiatal” jelzőt, immár JAK néven, mint az irodalom autonómiájának, illetve az irányzatok, platformok alapján történő tagolásának elszánt hirdetője. Mindazonáltal a ’69-es tanácskozáson több olyan felszólalás hangzott el, amelynek egy-egy gondolata szinte szállóigeként. Az egyik Haraszi Miklóse volt, aki mielőtt amellett érvelt, hogy az „össz szempontjából partikulárisnak nevezhető irányzatok összessége kell, hogy adja a nemzet irodalmi összetudatát”, az új gazdasági mechanizmussal járó társadalmi átalakulás „fő vezérlő elvét” bírálta, a „nyugalom minden, a végcél semmi” elvét. A másik, messze hullámzó vélekedés Utassy Józsefé volt – bizonyosan nem véletlen, hogy a hangfelvétel nem rögzítette, azaz letörölhették. A költő jóval utóbb így foglalta össze, amit mondott: „Főlöszleges volt megrendezni ezt a konferenciát, mert ez is csupán az irodalompolitikának egy színjátéka. Az irodalompolitika pedig olyan abszurd, olyan torzszülött dolog, amilyennek már Illyés is jellemezte: olyan, mint a hattyúnyakú görény. Ahogy azt is leírta Illyés: hogyha elfogadjuk azt a szóösszetételt, hogy ’emberanyag’, akkor ne csodálkozunk azon, hogy háborúk vannak. Tehát ez a tanácskozás is csak a demokrácia szimulálása, úgy csinálnak, mintha beleszólásunk lenne a dolgok alakulásába. Akkor lehetne demokráciáról beszélni, ha például az édesanyám a Március 15. téren felállhatna a kissámlijára, és szidhatná a kormányt. De demokrácia nincs, kiszolgáltatott helyzetben vagyunk, és ezért valakiknek a történelem színe előtt vállalniuk kell a felelősséget.” Nem annyira ennek a konferenciának, hanem a későbbieknek – ide értve az először 1971-ben megrendezett Debreceni Irodalmi Napokat is – az alaphangját Ratkó József rövid hozzászólása adta meg. A költő egyrészt kifogásolta, hogy Jovánovics Miklós, az *Új Írás* főszerkesztője referátumában „egyetlenegy sor sem hangzott el a külföldi fiatal magyar irodalomról, írókról”, másrészt a főelőadóval ellentétben nem sajnálkozott azon, hogy az új nemzedéknek „nincsen osztályélménye”. Hiszen ez – fejtegette – egy olyan társadalomban, amelynek „kimondott szándéka az osztály nélküli társadalom felépítése, nem lehet baj akkor, ha ezt az osztályélményt helyettesíti a magyarságélmény vagy a magyarságélménytől nem idegen közösségélmény”.

A legközelebbi, Lezsák Sándor szervezte s már a szervezése során erős ellenállásba ütközött tanácskozásnak, a Lakiteleken 1979. május 18-19-én a Fiatall

Írók Találkozójának a korszerű nemzeti önismeret a témája. Bizonyára ösztönzően és bátorítóan hathatott Illyés Gyulának a *Magyar Nemzet* 1977. karácsonyi, illetve 1978. újrévi számában közzétett *Válasz Herdernek és Adyknak* című esszéje, amihez hasonló sem jelent meg – Révész Sándor, Aczél György monográfiája szerint – „a legális magyar sajtóban a szabad magyar sajtó fölszámolása óta eltelt évtizedekben”. Illyés a „testvéri szocialista országok” közösen kialakított közléspolitikáját, tájékoztatási gyakorlatát lényegében semmibe véve, a nyilvánosság állam által kijelölt korlátain átlépve a határainkon túl élő kisebbségi magyarság helyzetéről, állapotáról készített higgadt, tárgyilagos, ám lesújtó, sok tekintetben maig érvényes látéletet. Állította, hogy a többségi nemzet – nem nevezte meg, melyik – a „tisztátalanként kezelt kisebbségeit” „azért szorítja ki magából, hogy utolsó szálig bekebelezze”. Felröpta, hogy a kisiskolások sokszor nem is tanulhatnak az anyanyelvükön, s hogy saját nyelvű tankönyveik is barbár betolakodóként mutatják az őseiket, majd hogy a nemzetiségi ifjú a maga nyelvén ipart sem tanulhat, a diplomát szerzettet pedig szülőhelyétől távolra, idegen nyelvterületre helyezik dolgozni. „Eladdig nemzetiségi városok hosszú sorában szűnik meg a kisebbségi műveltség minden működése” – állapította meg, kimondva a legsúlyosabb ítéletet: ez a folyamat „már-már apartheid”. A fogadtatás, itthon és külföldön, vagyis román részről, akik magukra vették a vádakat, ismerős. Itthon, hogy az MSZMP Politikai Bizottsága úgy döntött, Illyés nem válaszolhat Mihnea Gheorghiu akadémikus, író durva cikkére, hanem helyette Pach Zsigmond Pál lép fel a védelmében, imígyen: Illyés „eruptív szellemisége mindig is kiváltott vitákat”, mi több, betiltották a *Szellem és erőszak* című, kinyomtatott kötete terjesztését.

Lakitelken minderről nem a tanácskozás ifjú résztvevői, hanem maga Illyés beszélt, azt tanácsolva, ne akadjanak meg azon, ha a vitathatatlan erkölcsi és esztétikai értékű művészekre netán rágalmakat szórnak, legyen első leckéjük: „emelt fő és mosoly”, „rögtön fölényre, jókedvre hangoló, még ha ez a humor az akasztófahumor is”. Aztán mint aki megjegyzést fűz aforizmává lett, ám a főelőadó, Tordai Zádor szerint kétséges érvényű meghatározásához –: „nacionalista az, aki jogot sért, hazafi pedig, aki jogot véd” –, hitvallásszerűen fogalmazott. „A nemzetek nemzeti – ‘nacionalista’ – versenyében számomra az a tény, hogy egy-egy ország egy másik országra fölfelé néz-e, vagy sem; annak a lakossága tisztelettel nézi-e a másikat – tehát világosan kimondom: hogy a határainkon túli nézők, a magyar magyarok anyanyelvi megbecsüléssel, ragaszkodással néznek-e –, ez számomra ma többet ér a látványos gesztióknál” – mondta. Egyébként a vita sokkalta inkább a nemzeti önismeret mibenléte, filozófiai-világ-szemléleti kérdései körül forgott, semmint hogy szociológiai felmérésekre, kutatásokra alapozva, a történelmi múlttal s jelen társadalmával kapcsolatos ismeretek elemzésére vállalkozott volna. „A nemzet – szellemi értelemben”, emelte ki összeállításában a *Forrás*, nem hiányolva a „nemzet – gyakorlati értelemben”, mint életvalóság nézőpontját. Ez utóbbi érvényesült Kulcsár Szabó Ernő előadásában, amikor „a nemzeti kultúra és önismeret iránti közömbösséggel”

összefüggésben felidézte „az úgynevezett nemzeti 'életképességi' mutatókat, mint a demográfiai stagnálás, az alkoholfogyasztás, az öngyilkosságok és a neurológiai eredetű betegségek arányszámai stb.”.

Elméleti, teoretikus dominanciájúvá főként a Szilágyi Ákos konstruálta fogalompár, a „nemzetközponitú értéktudat” és az „értékközponitú nemzettudat” értelmezése miatt vált. „Ha a nemzet az értéktudat közponiti elemévé válik, bármennyire is egy torz történelmi lét visszatükrözödéseként, az az egész nemzeti kultúrát provincializálja” – e tételmondatával kevesen értettek egyet. Czákó Gábor javasolta, „ha úgy érezzük, hogy nem érték” a magyarságunk, „akkor menjünk haza”, Kis Pintér Imre úgy tartotta, „ép lelkü embernél a nemzeti múlt tárgyilagosa szemlélete és szeretete nem zárják ki, hanem éppen hogy feltételezik egymást”, s épp azzal a szemlélettel van baj, amelyik figyelmen kívül hagyja „az érzelmi kötödést, kötést”. Görömbei András hangsúlyozta: „Ami nem érték, az nem lehet nemzeti érték sem.” Kulín Ferenc más oldalról közelítve azt sorolta elő, amit „felelősségünk tagadni”. Így „a nemzeteszmehez tapadt rög- és téveszméket: a kiválasztottságtudatot, a fenyegetettségmítoszt, a történelmi fáziskésés elméletét és az élvonalhoz tartozás tévhitét, s megkérdőjelezni az osztályelfogultság minden változatát: a nemzetinek akár paraszti, akár polgári, akár proletárbázisú kisajátítását”. Lezsák Sándor politikailag praktikus kérdésére, „hogyan legyünk szolidárisak Vietnammal, ha nem vagyunk elsősorban szolidárisak magunkkal, a határon túli magyarokkal?”, a tanácskozást záró Dobozy Imre lebegő választ adott, miszerint ő nem parcellázza föl „a világot ilyen vonatkozásban”.

A részt vevő ifjak mindazonáltal más arcot mutattak, mint amilyent a líriku-saikról híres esszéjében, az *Arctalan nemzedék*ben Zalán Tibor festett az *Életünk* az évi novemberi számában. Panaszolhatta, hogy kisebb lett az irodalom „társadalmi hatóereje”, a „versé szinte megszűnt”, hogy a közönség nincs fölkészülve „az új hang fogadására”. Kijelenthette, nemzedékük „nem akar, és már nem is tud az előttük járó nemzedék utóháda lenni”, a „politikát legritkábban keveri bele a költészetbe, avagy: költészetét nem akarja a politikába keverni”. Kiemelhette, „a küldetés-tudat helyét a tisztázó-tudat veszi át”, s emiatt is leválik kiről-kiről a „mostanig ráaggatott váteszi arc, s kinéz mögüle a dolgozó munkáját a többi ember módjára végző, esendőséggel és méltósággal alkotó ember arca”. A nemzeti önismeret dolgában megszólalók, úgy tetszik, sem arctalanok nem voltak, sem maszkot nem viseltek, különösen nem váteszít.

Lakitelek után a következő esztendő sem múlhatott el tanácskozás nélkül: a FIJAK október 30-án és 31-én Szentendrén *A fiatal irodalom helyzetéről* tartott konferenciát. Ez egyike volt azoknak az eseményeknek, amelyek a párt Politikai Bizottságát az ún. első ellenzékhatarózat meghozatalához vezették 1980. december 9-én. Az egymásra torlóó ügyek: az első Charta-szolidaritási nyilatkozat 1977. január 9-én harmincnégy magyar értelmiségi szolidaritását fejezte ki a Charta 77 mozgalom letartóztatott vezetőivel – ez volt a „demokratikus ellenzék” első közös fellépése, melyhez a népiek közül egyedül Csoóri Sándor

csatlakozott „az emberi és állampolgári jogok védelmében”. A petíciók sorát ez nyitotta meg, ez volt az első jelentős aláírási akció. Ugyancsak 1977-ben készült el „népfrontos” alapon a *Profil* című szamizdat kiadvány, rá két évre, 1979-ben, amikor több évi börtönbüntetéssel sújtották a Charta 77 vezetőit, ami miatt 127 művész, alkotó Kádár Jánosnak írt nyílt levelet, kérve, vesse latba a tekintélyét a szabadon bocsátásuk érdekében, egyszersmind „az emberi jogok és a demokrácia védelmében”. Külön levél ment, 187 aláírással Losonczy Pálhoz, az Elnöki Tanács elnökéhez hasonló kéréssel, illetve követeléssel.

Ide tartozott – noha az ellenzékhatózat után jelent meg – a Bibó-émlékkönyv ügye, tán kevésbé a szamizdat formája, mint inkább a benne szereplő esszék erősen rendszerkritikus hangja miatt. Csurka István azt emelte ki, hogy Bibó elfelejtése „pontosan megegyezik azzal a nemtörődömséggel, azzal a nekivakult vagy a végsőkig kedvetlen tékozlással, ahogyan a magyarság [...] a XX. század nehéz helyzeteiben – ’44-ben, ’56 után – a maga legsajátabb tulajdonságairól, értékeiről, jogairól és az európai kultúrában, az ahhoz való hozzájárulásában eddig betöltött szerepéről lemond”. Fekete Gyula szerint a jelenben a gondolat „ki van szolgáltatva a politikai hatalomnak, a politikai erőszaknak”, ellenben a jövőt tekintve „a hatalom tehetetlen a túlélő s a történelemmel igazolt gondolattal szemben”. Az emlékkönyvről szóló, a Politikai Bizottság megbízása nyomán a Központi Bizottság Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya, valamint az Agitációs és Propaganda Bizottság készítette jelentés a kötet szerzőit négy csoportra osztotta. Az utolsóba a kifejezetten ellenzékietek – Eörsi Istvántól, Konrád Györgyön, Molnár Gusztávon, Radnóti Sándoron és Réz Pálon át több mindenki másig, „összehangolt álláspontjuk” elemeit a szocialista rendszer illegitimnek tekintésében, 1956 forradalomként történő meghatározásában, továbbá a politikai pluralizmus – akár a többpártrendszer – célkitűzésében jelölve meg. A Politikai Bizottságnak az is munkát adott, hogy Pozsgay Imre kulturális miniszter 1980 áprilisában továbbította hozzájuk azt a 65 értelmiségi aláírásával ellátott petíciót, folyamodványt, amely egy Bethlen Gáborról elnevezendő alapítvány létrehozását szorgalmazta, a „szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbség emberi-közösségi és anyanyelvi-kulturális gondjait érzékelve”.

Ezek az akciók, ügyek nemhogy elvonták volna, tán még éberebbé tették a hatalom figyelmét a Szentendrén elhangzottakra. Négy felszólalásra különösen. A vita – ismét Aczél György monográfiáját idézve – „határák a magyar közírás történetében”. Határák Tóth Erzsébet pár mondata, amelyben Méray Tibornak a Nagy Imréről írott monográfiája kapcsán azt merészelt fölvetni, hogy Kádár János őszintén „kibeszélhetné” már saját 1956-os szerepét, vagyis itt volna az ideje, hogy a hatalom a valóságnak megfelelően beszéljen a forradalomról. A politika mezején maradt Lezsák Sándor is, amikor értetlenkedett, miért nem válaszolt sem Aczél György miniszterelnök-helyettes (akinek a mindenhatóságáról némelyik résztvevő egyébként ingerülten beszélt), sem a Központi Bizottság arra a levélre, amely különben magyarországi ügyben az első aláírásgyűjtési akció nyomán íródott, és 46 író, művész tiltakozott amiatt, mert

a *Forrás* februári számából „kiborotvtáltak” Csoóri Sándor *Egy nomád értelmiségi* című esszéjét. Ehhez is kapcsolódott Elek István, nemes egyszerűséggel tudatva: „amíg a megfelelő politikai fórumok nincsenek meg, az irodalom kényszerűen felvállalja az ellenzéki szerepét”. A negyedik hozzászóló, Szilágyi Ákos elhíresült előadásában szintén a korlátozott nyilvánosságról, ezen belül az irodalmi fórumok, intézmények tagoltságának hiányáról beszélt. „'Normális' körülmények között – mondta – (értsd: irodalmi szükségletek szerint, létező eszmei és politikai ellentétek vagy különbségek köré szerveződő, öntörvényű irodalmi életben) egy vita, egy folyóirat, egy antológia, egy irodalmi csoportosulás vagy egy irodalmi botrány – az irodalmi élet saját működése. Ehhez képest a mi irodalmunk [...] az irodalmi élet festékével gondosan lekent gépezet, amelybe fenn betöltik a kész, önmagukban esetleg szuverén véleményeket, műveket, irodalmi szándékokat, és lenn viták, folyóiratok stb. jönnek ki belőle. Azaz mire kijönnek, ez lesz belőle: fasírozott.” E képes beszéd az adott időben képtelen követelésekkel folytatódott: legyen a JAK-nak önálló költségvetése, lapalapítási lehetősége, módja ösztöndíjosztásra. Mielőtt az ellenzéki határozat elvetette volna a javaslatot, hogy „az irodalmi folyóiratok struktúráját 'irányzatok' szerint rendezzük át, s minden irányzatnak biztosítsunk saját fórumot”, a Debreceni Irodalmi Napokon, mit ad isten, pár héttel Szentendre előtt, *Irodalmi folyóirataink a 70-es években* címmel tartottak előadásokat. Itt Dobozy Imre, az Írószövetség elnöke a vitaindító Szabolcsi Miklós véleményét erősítette fel, emlékeztetve, hogy tizenöt évvel korábban, 1964-ben az *Alföld*, illetve a *Jelenkor* „irányzatosága” okán menesztették a főszerkesztőket, Mocsár Gábort, illetve Tüskés Tibort. Jövőbelátóan figyelmeztetett: „a különálló világnézeti-irodalmi platformok szerint szerveződő irodalmi folyóiratok okvetlenül szétrobbantanák a magyar irodalmat, és nemcsak a szocialista magyar kultúrát – de a mai magyar nemzeti irodalmat is”. „Rejtett veszélynek” nevezte, hogy „a magyar szellemi élet a régi törésvonalak mentén esik szét, vagy – talán még mélyebb új repedések mentén hasad darabokra”.

Miközben a pluralizmus dolgában négy évvel később sem változott a helyzet hivatalos megítélése, lásd *Az MSZMP művészetpolitikájának időszzerű feladatairól* szóló, a *Kritika* 1984. októberi számában közzétett állásfoglalást, aközben az 1981 márciusában felfüggesztett FIJAK, júliusban JAK néven újjáalakulva több mindent elért. Például, hogy csaknem önállóan dönthetett a Móricz Zsigmond-ösztöndíj dolgában, s megindíthatta a füzet sorozatát. Ebben 1982-től 1991-ig 54 könyv jelent meg, zömmel egy-egy szerzőtől, de jó néhány antológia is. Az utóbbiak közül például Kulcsár Szabó Ernő és Zalán Tibor szerkesztésében a *Ver(s)ziók* című, Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában alcímű antológia, itt, egy másik, Parti Nagy Lajos gondozásában, a *Ká! Ká! Ká! – A Fölös-példány gyűjtése*, aztán Csordás Gábor válogatásában a „*Mű? Munkás?*”, majd a *Lélegzet*, amelyet szerkesztőként Györe Balázs, Rácz Péter és Tábor Ádám jegyzett, de más antológiák is emlegethetők, például az Elek István, Vilmon Gyula, Pócs Péter nevéhez köthető *Üdvözet*. A legkülönösebb azonban az, hogy a füzetek

első darabjaként mindjárt – 1982-ben – megjelenhetett a FASÍRT-kötet, igaz, a szentendrei felszólalók közül nem mindenki – például Tóth Erzsébet sem – szerepelhetett benne. Csoóri Sándor ellenben itt is kifejtette: nem kell feltétlenül külön megszervezett erő ahhoz, hogy egy országban „kettős hatalom” alakuljon ki, „elég a lelkekben lejátszódó meghasonlás”. És utalhatott Ortegára, aki szerint „minden nemzet más szellem. Tehát más kultúra is [...] Más érzés és más gondolkodás fölismerhető rendszere”, s az irodalomnak az tenne jót, ha a „nem létező közös vállalkozás helyett érdekellentéteit artikulálhatná nyíltan”. A fiatal írók közössége felfüggesztésével egy időben, ugyanabban a hónapban a *Mozgó Világ* körül is bonyodalmak támadtak: betiltották. Kulin Ferenc ezután váltotta a főszerkesztői székben Veress Miklóst, hogy az 1971-ben a fiatal írók és művészek szemléjeként almanach formában induló, majd '75-ben kéthavonta, 1980-tól pedig havonta megjelenő folyóirat szerkesztőségének élén 1983 szeptemberéig dolgozhasson, amikor is azzal az indokkal, hogy a lap „a magyar nyelvű irodalom egységét az osztályszemlélet kiiktatásával, esetenként nacionalista nézetek 'igazolásával' véli építeni”, menesztették. A JAK, élén Csegey Dénes titkárral, tiltakozott, állásfoglalását, petícióját az Írószövetség választmányára elé terjesztve, s elküldve az *Élet és Irodalom*hoz is, amely – természetesen? – nem közölte. Októberben tiltakozó aláírásokat gyűjtöttek az ELTE, valamint a szegedi egyetem és főiskola hallgatói is – mindhiába. A *Mozgó Világ* pár hónap múlva, új szerkesztőséggel, újraindult – azok a fiatalok viszont, akik „betiltásként” éltek meg, fogták fel a „régilap” megszűntét, '84-es kijárat címmel új lap indítását tervezték hosszú időn át. A tervezők élén Kukorelly Endre utóbb úgy vélekedett, „mire engedélyezték volna, már nem volt rá szükség, hogy engedélyezzék”.

1981 „irodalompolitikai robbanássorozata” (Révész S.) a Magyar Írók Szövetsége december 12-és és 13-án, a lengyelországi, Jaruzelski vezette katonai hatalomátvétel, a puccs napján tartott közgyűlésével zárult. Noha ez a Központi Bizottság Kulturális Osztályának értékelése szerint rendben zajlott, mivel a választmányban – ennek a megválasztása volt az alapszabály módosításával együtt a legfontosabb „ügy” – többségben maradtak „a tekintélyes, a rendszerünk iránt lojális írók” (igaz, a 67 tag közül csak 14 volt párttag), s „az ellenzékieskedők nem is nagyon akartak – és főleg nem tudtak – nyíltan színt vallani és tábort szervezni”. Egy ellenzékieskedő mégis akadt, miután Fekete Sándor (a *Beszélő* tudósítása emeli ki) „óva intett a 'szocializmuson belüli robbantástól’, és kifejtette, hogy az írók engedetlensége egykönnyen nálunk is katonai diktatúrához vezethet” – s ez Csoóri Sándor volt. Beszédét a hatalom „konszenzus-felmondónak” minősítette, mivelhogy bírálta a '60-as évektől alkalmazott, különalkukra alapozott kultúrpolitikát. Nyomatékosította: „egy felnőtt és egy tekintélyes Írószövetség megteremtése a politikai hatalom demokratizálása, tehát segít a politikai hatalomnak. Az olyan munkamegosztás, amelyben benne rejlik a szabadságadó személye; nyilvánvalóan a demokratizálásban is ez rejlik. Nem más a demokrácia, mint valamilyen megosztott hatalom.”

A magyar demokratikus ellenzék monográfiájával, Csizmadia Ervinnel egyetértésben Pintér M. Lajos, a „Nagy Népi Hurál”-tól a Magyar Demokrata Fórumig a népi-nemzetiek „ténykedését” összefoglaló *Ellenzékben 1968–1987* című kötet szerzője is úgy véli, Csoóri eme közgyűlési beszéde, „politikai igénybejelentése” is szerepet játszhatott abban, hogy az MSZMP Politikai Bizottsága 1982. március 30-án meghozta az újabb, immár második ellenzékhatározatot. Hasonló súllyal eshetett a latba a *Beszélő*, a *Kisúgó* szamizdatos megjelentetése, a „szamizdatbutik” „megnyitása”, nem utolsósorban az AB kiadó létrejötte. Mindezek alapján az első határozathoz képest, amelyik elegendőnek vélte az ellenzéki csoportok tevékenységének megfigyelését, a kettős – külföldi és hazai – publikálás tilalmát, illetve a tilalom alá eső szerzők belső, párthasználatra történő, azaz nem nyilvános megnevezését – a második keményebb hangot ütött meg. Az ellenzéki csoportok tömegkapcsolatainak megakadályozását, a kulturális, tudományos intézmények vezetőinek egységes fellépését, új tájékoztatási irányelvekkel összefüggően káderpolitikai intézkedéseket (a napilapoknál új főszerkesztők kinevezését) tartotta szükségesnek. A határozat ugyanakkor általában beszél ellenséges, ellenzéki csoportokról, emlékeztetve-figyelmeztetve azonban, hogy „az adminisztratív eszközöknek igen széles skálája van”.

Az Illyés-esszé, a *Válasz Herdernek és Ady-nak* fakasztotta indulatok sem csitultak; a kisebbségi – jelesül a romániai – magyarság helyzetének, jövőjének megítélésével kapcsolatos ellentétek még inkább kiéleződtek, amikor Ion Lancranjan *Cuvint despre Transilvania (Gondolatok Erdélyről)* című cikkgyűjteményéről Köteles Pál *Töprengés egy torzkép előtt* címmel bírálatot közölt a *Tiszatáj* 1982. szeptemberi számában. A kritikus finoman „furcsának” nevezi a gyűjtemény alapgondolatát, miszerint Erdély, e „több ezer éves ősi román föld” biztonságát továbbra is veszélyeztetik a magyarok, s ez a veszélyhelyzet azóta fennáll, „amióta a magyarság megjelent Európában, és megpróbálta leigázni a maga vad módszereivel a magas kultúrájú, ősi dák és szelíd római hagyományok szerint élő román népet”. Lancranjan túrhetetlennek tartja, hogy a magyarok jogait a jelen Romániájában a hatóságok „erőszakosan kiterjesztik, sokasítják e jogokat, miközben a kisebbség is újabb követelésekkel hozakodik elő”. Ezután tragikusra hangolva kérdezi: „De mit teszünk mi, románok, ha egy szép napon, persze a legdemokratikusabb módon azt követelik tőlünk, hogy sedjük a sátorfánkat (»vegyük hátunkra folyóinkat«), és álljunk odébb ebből az országból!” Köteles azzal zárja az ismertetőjét, hogy az ötvenezer példányban megjelent, a romániai magyarság méltóságérzetét is sértő könyvet nem „intézhetjük el egy kézlegyintéssel”, hiszen bizonyosága annak, a „semmilyen aggodalom nem lehet sem túlzó, sem fölösleges” a nemzetiségi magyarok sorsáért. Az aggodalomban, lehet, osztozott a párt agitációs és propaganda osztálya, az APO is, október közepén azonban a főszerkesztői értekezleten a folyóirat főszerkesztőjét és helyettesét, Annus Józsefet mégis lemondásra szólították föl. Az ügyről s egyáltalán az általában havonta tartott – 1975 és 1986 közötti – értekezletekről Vörös László dokumentumként is élvezetes könyvében, a *Szigorúan ellenőrzött*

mondatokban számol be, az adott esetben azonban nem részletezi, hogy Köteles írása általában vagy egyes megjegyzéseiben indította-e drasztikus lépésekre Aczélékat. Lehet, az alábbi tétele szúrt szemet: „nincs példa rá az emberiség történetében, hogy egy államalkotó többségi nép létét a kisebbség veszélyeztette volna. Csak bomlott agyú politikusok próbálták elhithetni ennek a lehetőségét – elterelvén az istenadta nép figyelmét az igazi gondokról.” A történethez tartozik, hogy a párt Száraz Györgyöt bízta meg, válaszoljon a román szerző könyvére, írását a *Valóság* azon a napon közölte (október 22-én), amikor az Írószövetség válaszmánya kiállt a *Tiszatáj*, illetve, más okból, szintén a vádlottak padjára állított *Mozgó Világ* szerkesztői mellett.

Még el sem ültek a két folyóirat körül gerjesztett hullámok, amikor a politikai vezetőknek két újabb, ugyancsak a határainkon túli magyar kisebbséggel, pontosabban a képviselőkkel kapcsolatos ügyben kellett állást foglalniuk. Az egyik az erdélyi magyar szamizdat lapé, a kezdetben kezdetleges formában és néhány példányban gépelt-nyomtatott *Ellenpontoké*. Az 1981 végén Szöcs Géza vezetésével indított „orgánusra” a román titkosszolgálat igazából akkor figyelt fel, amikor – 1982 októberében – memorandumot intézett a helsinki Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet madridi utókonferenciájára résztvevőihez, kérve, nemzetközi egyezmények garantálják a romániai magyar kisebbség emberi jogait s megmaradását. Javasolták egy pártatlan nemzetközi – románokat és magyarokat egyformán bevonó – bizottság felállítását, a magyar kisebbség helyzetének vizsgálatára. A román állambiztonsági szervek november 6-7-én letartóztatják az *Ellenpontok* szerkesztőit – november 20-án 71 magyarországi aláíró petícióban tiltakozik, küld levelet Lázár György miniszterelnöknek, az Írószövetségnek és a Magyar Pen Clubnak. Monográfiájában Csizmadia Ervin tanulságosnak mondja, hogy ellentétben az 1979-es Charta-nyilatkozat több mint 250 aláírójával ezt a felhívást csak 71 értelmiségi írta alá. A november 10-én előzetes letartóztatásba helyezett (cseh)szlovákiai magyar geológus, Duray Miklós ügyében az előzetesen tervezett aláírás-akció viszont kudarcba fulladt. Miután Duray elismerte, hogy ő készítette a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága nevében azt a dokumentumot, amely a magyar kisebbség tarthatatlan helyzetéről számolt be, hogy egy londoni székhelyű kisebbségi ügyekkel foglalkozó szervezethez továbbítsa, a letartóztatást követően 1983. január 31-én bíróság elé állították. A tárgyaláson megjelent Cseres Tibor, Csurka István és Mészöly Miklós magánszemélyekként, de aligha nekik, hanem a nemzetközi érdeklődésnek köszönhetően a peres eljárást előbb elhalasztották, majd felfüggesztették. A korábban sikertelen akció mégis sikerrel – noha célját tekintve eredmény nélkül – zárult: Duray s egyáltalán a csehszlovákiai magyarság mellett kiállva 350-en írták alá, magánlevélnek szánva, azt a petíciót, amelyet az Elnöki Tanács elnökének, Losonczy Pálnak címeztek, de elküldték a budapesti csehszlovák nagykövetségen keresztül Csehszlovákia államfőjének, Gustav Husáknak is.

Duray a börtönnel fenyegető útján továbbhaladt 1984-ben is, hogy az év végén, miután a „köztársaság külföldi érdekeinek megkárosítása”, továbbá

„izgató hírek terjesztése”, s főként az „alkotmányos rend felforgatása” vádjával elítélik, tizenkét hónapig fogságban is tartásuk. A fő ok a *Kutyaszorító* című kötetének amerikai, a Püski Kiadónál 1983 tavaszán történt megjelentetése volt – azé a könyvé, amely alcíme szerint „önéletrajz és beszélgetés önmagammal”. Ellentétben Janics Kálmánnak a csehszlovákiai kisebbségi magyarság legtragikusabb, az 1945–48 közötti esztendőket „meghökkenítő adatokkal” bemutató, *A hontalanság évei* című könyvével, egyetlen adatot sem közöl, de a „romló folyamatok emberi dokumentumait” igen. „A görcsös kapaszkodást a megmaradásért.” Az utóbbi mondat, jelző nélkül, annak a Csoóri-esszének a címe, amelyik a Duray-könyv előszavaként jelent meg, s amely Révész Sándor szerint az „első explicit rendszerellenes írás, a Kádár-korszakban, amely a nép-nemzeti szárnyon született”. A bevezető a kisebbségek jogfosztása miatt nem egy ország, Csehszlovákia vagy Románia kormánya ellen emelt szót, hanem általában „a szocializmus végig gondolatlan eszmerendszere és gyakorlata” ellen, felelősnek tudva az Egyesült Államokat „jóhiszemű dilettantizmusa”, a Szovjetuniót pedig „a harsány és igézetes, de hamisításon nyugvó internacionalizmusa” miatt. A kisebbségek kollektív jogainak kivívását – állította Csoóri – a szocializmusban több tényező is hátráltatta, tette lehetetlenné. Például az egypártrendszer, mert „a többpártrendszerű országok nacionalizmusa sohasem lehet olyan féktelen és diktatórikus”, az egymással vetekedő pártok valamelyikének „föltétlenül fel kell vállalnia a nemzetiségek gondjait”. A magántulajdon megszüntetésével az egyén elvesztette gazdasági támasztékát, „tökéletesen elveszett állampolgárrá változott”, szól az érvelés, hangsúlyozva, mit jelentett a kisebbséget lelkileg, morálisan és nyelvéleg morálisan védő egyházak „megroppantása”, s mit a gyors iramú város- és iparfejlesztés, a munkaerők faluról városra terelése.

Csoóri vállalta az írását akkor is, amikor már bizonyossá vált, súlyos büntetésekre számíthat: „lelkiismereti parancsnak engedelmességet” – hangoztatta, mielőtt az MSZMP Központi Bizottságának Titkársága június 13-án határozatot hozott volna az ügyében. Ez kiterjedt arra, hogy politikai érdekű és tartalmú írásait a lapok nem közölhetik, nyilvános fellépéseit az illetékes szervek nem engedélyezhetik – de felhívták a figyelmet arra is, hogy el kell érni, az „adminisztratív intézkedéseket a kérdés iránt érzékeny értelmiségi közvélemény értse és elfogadja”. Az elfogadás érdekében és reményében döntöttek arról is, hogy nyilvánosan kell reagálni az esszére, ami végül szeptember közepén meg is történt: az *Élet és Irodalomban* Hajdú János írt *Utószó egy előszóhoz* címmel egy nem csak az íróársadalomban óriási tiltakozást kiváltó cikket. Jóval előtte még, június 28-ára összehívták az Írószövetség kommunista aktíváját, megtárgyalni az intézkedések következményeit, hatásait. A pártonkívüli meghívott, Fekete Gyula roppant ravasz, dupla fenekű hozzászólását így rögzítette a jegyzőkönyv: az író „szóvá tette azt, hogy szerinte a kommunisták az utóbbi időben az Írószövetség különböző vitafórumain »elgyávultak«”. Ezt egyébként már korábban maguk a párttagok is megállapították. Fekete Gyula elmondta: a hallgatás őt aggodalommal tölti el, mivel gyengíti a demokratizmust, és oda vezethet, hogy

„a kultúrpolitikai irányítás elvei, a vitákban esetleg alulmaradva, majd adminisztratív úton érvényesülnek”. Az Írószövetség azonban nem hallgatott, nem gyávult el: előbb az elnökségi ülésen keltek ki „a Csoórral kapcsolatos eredeti szankciók ’boszorkányüldözéssé fajuló’ bővülése miatt”, majd a választmány biztosította rokonszenvéről a költőt, határozatot azonban nem hozott, nyilatkozatot nem adott ki – talán a szeptember 22-én ismét összehívott kommunista aktíva tartotta vissza ebben, talán az, hogy a *Mozgó Világ* éléről ugyanekkor távolították el Kulin Ferencet.

A felmentését megelőző tárgyalások, procedúrák közben sem tétlenkedhettek a párt kulturális politikájának irányítói: Románia és Csehszlovákia, az *El-lenpontok* szerkesztői és Duray után, vagy inkább velük egy időben, nem teheték meg, hogy ne vessék Jugoszláviára is vigyázó tekintetüket. Muszáj volt két irányban is éberren figyelniük. Egyfelől számolniuk kellett azzal, milyen következményei lesznek a magyar külügyminiszter-helyettes (Roska István) tiltakozásának, aki a jugoszláv nagykövetségen szót emelt amiatt, hogy az *Új Symposium* magyarországi ellenzéki szerzőket közöl. Másfelől ha diplomáciai lépéseket nem is, de válaszokat fontolgathattak a VKSZ, a Vajdasági Kommunista Szövetség szabadkai községi bizottságának (!) arra a közleményére, amely *Határozottan elutasítunk minden külső beavatkozást* címmel jelent meg a *7 Nap* című újságban. A „külső beavatkozó” Illyés Gyula volt, akivel a *Frankfurter Rundschau* újságírója készített interjút (1982. december 21.), amelynek az állításait Bori Imre irodalomtörténész az újvidéki *Magyar Szóban* (1983. febr. 20.) elfogadhatatlannak minősítette Még *Illyés Gyulától sem!* című „válaszában”. Főleg azt sérelmezte, hogy: „Illyés Gyula a jugoszláviai magyar értelmiséget megalkuvónak, a maga magyar nemzetiségével mit sem törődőnek tartja, olyannak, amely nemzetiségi tudata híjával van, képtelen tehát a »hatékony önvédelemre« is. Jugoszláviát többek között azzal vádolja, hogy véghez vitte a »városi központok magyar-talanításának folyamatát«. Bori, mert az interjúban szó esik a trianoni határok „igazságtalan” voltáról, még „revíziós nézetei” miatt is támadja Illyést, nyomatékosítva, hogy az „ötágú síp” modelljét sem fogadta el tőle. Az interjú úgy kapcsolódhatott az *Új Symposium* dolgához, hogy a folyóirat 1982. decemberi számában megjelent a Magyarországon tiltás alá eső *Egy mondat a zsarnokságról* – az emlékezet úgy őrzi, hogy ez, illetve a Tolnai Ottó-poéma, az *Orfeusz lantja* közlése volt a „közvetlen ürügy” a folyóirat szerkesztőségének a *Mozgó Világ*-hoz hasonló szétverésére, nem utolsósorban a főszerkesztő, Sziveri János 1983. május 9-ei eltávolítására. A leváltás ellen akció indult: csaknem 50 művész, alkotó írta alá azt a petíciót, amelyben az Írószövetség választmányát kéri fel „hivatalos” tiltakozásra.

Ennyi beadvány, tiltakozás után 1984 csenedesebbnek, nyugodtabbnak ígérkezett. Ezt a benyomást erősítette meg, hogy amikor nyáron a népi ellenzék tizenkilenc képviselője levelet intézett személyesen Kádár Jánoshoz, akkor a levél hangját elfogadhatónak, normálisnak tartó pártfőtítkár a Politikai Bizottság egyetértésével megbízta Aczél Györgyöt, hogy tárgyaljon a beadvány

készítőivel javaslataik megvalósításának esélyeiről. A javaslatok a Bethlen Gábor Alapítvány, ezzel együtt egy kisebbségügyi államtitkárság vagy bizottság létrehozására, a *Hitel* engedélyezésére, az Erdély történetéről szóló kötet kiadására, a Magyarorságtudományi Intézet megalapítására s a határon túl is fogható, magyar nyelvű tévéadás elindítására vonatkoztak. A tárgyalások többször folytatódtak, míg a Politikai Bizottság döntése értelmében a Központi Bizottság Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának összfeljavaslatokat kellett tennie a beadvánnyal kapcsolatban. A Kulturális Osztály a jelentésében elősorolta, hogy a Bethlen Alapítvány dolgáról 1980 óta már többször tárgyaltak a Művelődési Minisztériummal egyetértésben. A *Hitel* kérelme sem új fogantatású, hanem 1981-es, legutóbb 1984 márciusában Domokos Mátyás terjesztette be. A Magyarorságtudományi Intézetnek az Országos Széchenyi Könyvtár keretében történő létrehozásáról az Agitációs és Propaganda Bizottság döntött (az Intézet végül 1986-ban alakult meg). Az *Erdély története* elkészült (megjelent 1986-ban). Egy kisebbségügyi „operatív bizottság” is létrejött kizárólag a Központi Bizottság különböző osztályai, valamint a Művelődésügyi és a Külügyminisztérium képviselőiből, azaz nem teljesült a levélíróknak az államtitkárság felállítására vagy egy magas szintű bizottság létrehozására vonatkozó javaslata. Mint ahogy nem engedélyezték sem a *Hitelt*, sem a Bethlen Gábor Alapítványt – a javaslattevők egyike, Bíró Zoltán úgy emlékszik, elhatározták, küldenek még egy levelet Kádárnak, kifogásolva, „a saját politikai bizottsági döntéseiket sem hajtják végre”, s ekkortól vált meggyőződésükké, „a hatalommal semmiféle további egyezkedésnek nincs értelme és nincs helye, az együttműködés minimumának sincs esélye és létjogosultsága ezek után”.

A hatalomnak ugyanez lehetett a meggyőződése, mindjárt azután, hogy olvasta az *Új Forrás* 1984. októberi – éppen októberi! – számában Nagy Gáspár *Öröknyár: elmúltam 9 éves* című versét, ennek is kiváltképp a felszólító módú postscriptumát: „egyszer majd el kell temetNI, / és nekünk nem szabad feledNI, / a gyilkosokat néven nevezNI”, amely a nagy betűkkel szedett főnévi igenévvel, a NI-vel félreérthetetlenül Nagy Imre miniszterelnökre utalt, akit abban az évben, 1958-ban végeztek ki, amikor a költő épp elmúlt kilencéves. A Központi Bizottság illetékes – kulturális – osztálya „a politikai szövetség elemi normáit” megsértő, súlyos provokációnak minősítette a költeményt, büntetésként a folyóirat főszerkesztő-helyettesét, Monostori Imrét a megyei Lapkiadó Vállalat „szigorú megrovásban” részesítette, a lírai rovat vezetőjét, Sárándi Józsefet pedig elbocsátotta az állásából. A költő „vétkét” úgy akarták megtorolni, hogy követelték, az Írószövetség mondassa le a titkári tisztségéről. Ám minek utána a választmány erre nem mutatott hajlandóságot, 1984 végén a pártközpont felfüggesztette az együttműködést az Írószövetséggel, amelynek az elnöke, Hubay Miklós és főtárgya, Jovánovics Miklós lemondott volna a tisztségéről, amit Köpeczi Béla művelődési miniszter nem fogadott el. Az ügy 1985 márciusában Nagy Gáspár önkéntes lemondásával látszott lezárulni. Mintegy a politikától való függetlenségüket hangsúlyozva – ellenhatásként? –, ebben az évben alakult

meg az Örley István Baráti Kör, hogy „kizárólag szellemi és irodalmi értékekre alapozza működését”. Az alapítók tagjai között egyaránt voltak írószövetségi és JAK-tagok: Balassa Péter, Esterházy Péter, Lengyel Balázs, Mátyás Iván, Mésszöly Miklós, Nemes Nagy Ágnes, Radnóti Sándor, illetve Garaczi László, Györe Balázs, Kukorelly Endre, Szilágyi Ákos, Szkárosi Endre és mások. A politikai „gondolkodást” jellemezte, hogy ha a kör a tagjainak névsorán változtatni akart, akkor azt be kellett jelenteniük az Írószövetség titkárságán.

1985. június 14–16-án rendezték meg, 45 személy részvételével, a monori tanácskozást, ahol az írókat szinte kizárólag a népi-nemzeti ellenzék tagjai képviselték, többek között Csengey Dénestől Fekete Gyulán, Kiss Ferencen, Tornai Józsefen át Csoóri Sándorig és Csurka Istvánig. Az utóbbi *Új magyar önépítés* című nyitó előadásának hangsúlyos gondolata volt, hogy „1956. november 4-e óta a magyarság nem a saját történelmét éli”, s hogy „A magyar lélekben minden érvénytelenné vált. A vidám barakkban nihilisták vigadoztak.” Felvetette, hogy az iskolarendszer a hatalom céljainak megfelelően alakítja a gyerekeket, ezért be kell oltani azzal a gondolattal a családot: „a gyermeked a tiéd, jogos és kötelességed megkövetelni, hogy úgy neveljék, ahogy te akarod [...] Ez legalább annyira fontos, mint a gazdasági reform.” Kikelt az ellen, hogy „a kulturális terelő helyeket”, a tömegkommunikációt előzönlük a „senkik”, a „kulturbugrisok”, akik útját állják „minden egészséges társadalmi mozgásnak, a 'népi emelkedés liftjének’”. Csoóri *Eltemetetlen gondok a Duna-tájon* címmel tartott előadást, abból indulva ki, hogy „Egy-két esztendő alatt zuhant rá az országra a fölismerés: körös-körül minden szomszédos államban veszély fenyegeti a nemzetiségi sorba süllyesztett hárommilliónyi magyart”, miközben „baj van az egész magyarság lelki-szellemi életével. Hiányzik belőle a tartás, hiányzik a nemzettudat, a veszélytudat, a jövőtudat, csupán a jobbléthez igazodó ösztöne élénk. S a Kádárkorszak is ezt növesztette benne legnagyobbra”. Mindenek ellenére zárszavai derűlátóak voltak: „Magyarország 1956 óta és a meghirdetett gazdasági reform következtében annyira a világhírelem elé került, hogy a száz esztendő óta ránk dobált gyalázatot most rázhatnak le magunkról leginkább. Végre hisznek nekünk!” Optimizmusával sem értett egyet mindenki, ahogy a látóképe is fűztek megjegyzéseket. Tamás Gáspár Miklós szerint Romániában nem a magyar kultúra beolvasztására, hanem a kiirtására törekednek, s hogy itt annak, amit teszünk, „ha nincs igazi praktikus haszna, elképzelhetetlenül nagy és erős lelki támaszt jelent az ottaniaknak”. Konrád György felvetette, Magyarországnak mindent meg kell tennie az áttelepülni akaró kisebbségi magyarok befogadása érdekében.

Az előadások és hozzászólások szövege 1985 szeptemberében szamizdat formájában meg is jelent; a pártközpont érintett osztálya a Politikai Bizottságnak küldött 1986. február 10-ei tájékoztatójában azt tartotta a tanácskozás jellemzőjének, hogy „jelen volt a polgári radikális és az ún. népi csoportosulás valamennyi ismert képviselője. A meghívottak köre tudatos törekvést mutat a nyitásra: először szerepeltek együtt közigazdászok, szociológusok, írók, történészek,

környezetvédők." A tájékoztató külön kitért Csurka előadására, mint a „legsúlyoságesebb hangvételű” megnyilvánulásra, de megemlítette azt is, hogy előterjesztés készül az ellenzéki-ellenséges tevékenységről, amelyet – a harmadik ellenzékhatározatot – a Politikai Bizottság július elsején adott ki. Ez a dokumentum azonban már számba vette az év legjelentősebb eseményén, a Budapesten október 15-én kezdődő és hat hétig tartó Európai Kulturális Fórumon történeteket, kiváltképp pedig az ennek ellenpárjaként a Nemzetközi Helsinki Emberi Jogi Szövetség szervezte Alternatív Kulturális Fórumon elhangzottakat. Az előbbi a tekintetben kudarccal zárult, hogy a nemzeti kisebbségek kulturális jogainak biztosításáról szóló határozati javaslatot a román delegáció nem írta alá. Az utóbbin, amelyet október 15–17-én magánlakásokban tartottak neves külföldi alkotók – Danilo Kis, Susan Sontag – részvételével, a hatalom köreiből leghosszabb ideig visszhangzó előadást Csurka István tartotta *Az elfogadhatatlan realitás* címmel. Alapeszméje: „Együtt élni a realitásokkal ma annyit tesz: elfogadni az elfogadhatatlant. Együtt élni a realitásokkal ma a szabadság hiányának különböző fokozatait jelenti. Együtt élni a realitásokkal ma önfeladást jelent.” A Politikai Bizottságnak szóló, a pártközpont kulturális és a külügyi osztály készítette jelentés szerint a fórum „egyértelműen a szocialista országok ellen irányuló [...] propagandarendezvény” volt, a húsz magyar jelenlevő között Csurkán kívül Csoórit említették, az ugyancsak részt vevő Kodolányi Gyulát nem.

A hatalom szerkezetének változtatási szándékára vall, hogy hosszú évek után először az 1985 nyarán tartott országgyűlési választásokon lehetett kettős jelöléssel élni, illetve 71 ún. spontán jelölt is indulhatott. A tájékoztatás- és művelődéspolitikai szigorának enyhítését, a tabutémák lassú „feloldását” ígérte, hogy október végén Aczél György Ozorán Illyés Gyulára emlékezve „rehabilitálta” az *Egy mondat a zarnokságról* című, a nyilvánosság előtt addig elzárt költeményt, amelyet a következő évben „törvényesen” válogattak be a *Menet a ködben* című kötetbe. Ugyancsak fordulatot ígért, ha felet is, hogy a *Mozgó Világ* 10. számában napvilágot látott az a sokáig „elfektetett” Berecz János-interjú, amelyik a párt Központi Bizottsága ideológiai és propaganda ügyekkel foglalkozó titkárának az *Ellenforradalom tollal és fegyverrel, 1956* című 1969-es kötetében foglaltakhoz képest némileg árnyaltabban fogalmazott. 1956, mondta, „a hatalom és a társadalompolitika szempontjából ellenforradalom, a tömegek mozgását, a nagy tömegek mozgását tekintve viszont forradalmi tartalommal is bírt”. A hatalmi törekvések összehangolatlan voltáról árulkodott, hogy Aczél ozorai beszédével szinte egy időben Lakiteleken rendezett Antológia-est házigazdáját, Lezsák Sándort amiatt is bocsátották el az állásából, mert magnófelvételtől elhangzott az *Egy mondat a zarnokságról*.

1986 tehát meghozta az MSZMP Politikai Bizottsága harmadik ellenzékhatározatát, amely ismét a pártközpont Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya jelentésére épült. Ebben új elemként tűnt fel és tért vissza az a megállapítás, hogy „több kérdésben, így a politikai intézményrendszer továbbfejlesztésének, a gazdaságpolitika irányvonalának, valamint a nemzeti-nemzetiségi

kérdés kezelésének megítélésében a párton belül sincs meg a szükséges egység”. Két „ellenzéki-ellenséges” tevékenységeket folytató csoportot nevezett meg, az ún. „polgári radikálisokét” és a „nacionalista vagy nemzeti radikálisokét”. Nézetük főleg a vidéki művelődési intézményekben, folyóiratokban, népiskolai mozgalomban terjednek. Külön felhívja a figyelmet arra, hogy néhol párttagok is szerepet vállalnak ellenzéki akciókban. A körükben – emeli ki – „Nem egységes a különböző ellenzéki csoportok veszélyességének megítélése sem; vannak, akik csak a polgári radikális csoportosuláshoz tartozókat tekintik ’ellenzéknek’, s úgy ítélik meg, hogy az ún. nemzeti radikális csoportosulás lényegében ma is a szocializmus platformján áll; mások a polgári radikálisoknak a ’gazdasági reformok’ és a ’demokratizálás’ iránti elkötelezettsége miatt elnézőbbek ezzel a csoporttal szemben, és ’gazdaságellenes’, a társadalmi reformok iránti közömbös beállítottságuk, valamint nacionalizmusuk miatt a nemzeti radikális irányzathoz tartozókat tartják a veszélyesebbnek.” A határozat a jelentéshez képest nem tartalmazott új elemeket, legfeljebb az számíthat ennek, hogy egy, az ellenzék tevékenységének visszaszorítását szolgáló Konzultatív Bizottság létrehozásáról döntött – az első, 1980-as határozattal megalakított Operatív Bizottság helyett.

1986 meghozta aztán az újabb Csurka- és az újabb Nagy Gáspár-ügyet. Az író január legelején a pártközpont munkatársai azért vonták felelősségre, mert a monori beszéde megjelent a *Nemzetőr*-ben, s tudatták vele, emiatt nem engedélyezik a *Vizsgák és fegyelmik* című drámája vígszínházi bemutatóját. Tiltás, engedélyezés dolgában huzavona kezdődött, mígnem az író 1986. márciustól májusig tartó amerikai, kanadai, nyugat-németországi előadó körútja, továbbá a Püski Kiadónál megjelent *Az elfogadhatatlan realitás* című esszéjét véget nem vetett minden tárgyalásnak. A körúton például 1956-ot „csodának”, „tünetnyeknek” nevezte; hangsúlyozta, a maga állami keretei között élő magyarságban „nincs egyetlen felelős fórum, amelyik nevén merné nevezni” a határon túli magyarság „felszámolásának” folyamatát. A Művelődési Minisztérium kérésére elkészített úti beszámolójában elismerte, hogy 1956-ot következetesen forradalomnak nevezte, s hozzátette, azért tette így, mert „ez a legbensőbb meggyőződésem”. Mindezek után következett az ítélet: szilenciummal való büntetése. Műveit nem jelentethetik meg, darabjait nem játszhatják (sem a színházak, sem a filmstúdiók). A válasza erre az Írószövetségben felolvasott nyilatkozata volt, amelyben „irodalmi terrorintézkedésnek” nevezte elhallgattatását. Végül hangsúlyozta, akkor kíván visszatérni a kulturális életbe, ha megszűnik például „a vezetés eszméletlen, vegetáló kapkodása, szakszerűtlensége és anyag-, ember- és pénz pazarlása”.

Nagy Gáspár esetében *A fiú naplójából* című versének közlése még súlyosabb következményekkel járt: a folyóirat, ahol megjelent, a *Tiszatáj* felfüggesztésével, megjelenésének fél évig tartó szüneteltetésével. S egyúttal szerkesztőinek, Vörös Lászlónak, Annus Józsefnek és Olasz Sándornak a menesztésével, Az „évtized legnagyobb kultúrpolitikai botrányát” (Pintér M.) voltaképpen másfél versor

robbantotta ki: „és a csillagos estben ott susog immár harminc / évgyűrűjével a drága júdásfá”. 1986 júniusában – ekkor jelent meg a költemény – a harminc év mi mást, mint 1956-ot juttathatta az olvasó eszébe, a júdásfá pedig, bibliai utalásával, az árulást, a forradalomét például, de a korábbi Nagy Gáspár-vers okán, Nagy Imrét is. Pál Lénárd, a Központi Bizottság kulturális titkára is így látta, a titkárságán így elemezve „az ismert hírhedt költő” versét: „tulajdonképpen az ellenforradalom leverése után eltelt három évtizedet árulásnak minősíti, és súlyosan sérti az egész [...] önérzetünket, politikai érdekeinket”. Ami a feyelmi, retorziók kiszabását illetően a legkülönösebb: maga Kádár János javasolt s döntött, ami az ötvenes évek vége, a felfüggesztett Írószövetség újjáalakulása óta nemigen esett meg. A Politikai Bizottság ülésein imígyen szóla: „foglalkoztunk a *Tiszatáj*jal, s abban maradtunk – ez még mindig nem óriási adminisztratív lépés –, hogy egy ideig nem fog megjelenni. [...] Indokok is vannak: nincs pénz, nincs papír, nincs szerkesztőség. És hat hónap alatt vagy össze tudunk hozni egy szerkesztőséget, és akkor meg fog jelenni, vagy nem tudunk összehozni, és akkor nem fog továbbra sem megjelenni. Az ország nem fog elpusztulni, ha nem lesz egy *Tiszatáj* című lap.” A szüneteltetést összekötötte az ellenzék mozgolódásával, „működésével”, mondván, addig kell várniuk, „amíg egy épkezláb szerkesztőség nincs, amit mi irányítunk, és nem a Csoóri, meg a Csoóri osztrák barátai és a mögöttük álló más barátok, nem tudom én, kik”.

A hatalmi intézkedések elleni tiltakozás ez esetben sem maradhatott el: az Írószövetség választmányának 32 tagja – a 62 közül – kérte egy rendkívüli ülés megtartását, amelyet az elnökség szeptember 8-ára hívott össze, s ez után levélben fordultak a Központi Bizottsághoz és a Művelődési Minisztériumhoz, hogy vizsgálják fölül a döntésüket. A Debreceni Irodalmi Napokon október 30-án és 31-én, amelynek a tanácskozását *A tájegységek kultúrája és az irodalom* címmel hirdették meg, lényegében egyébről sem esett szó, mint a *Tiszatáj*ról. Kiss Gy. Csaba az irodalmi élet veszteségeként könyvelte el, ami történt, hisz a lap „fókusza és találkozóhelye lett a kelet-közép-európai régió irodalmának”. Grezsa Ferenc kifogásolta, hogy a nemzeti sorskérdésekkel foglalkozó folyóiratot szeretnék „a régió önszemléletére visszametszeni”, Csengey Dénes politikaelméleti fejtegetésbe kezdett a partneri viszonyról és a törvényességről, figyelmeztetve, „egy hatalmi állásnak a legitimitását napról napra újra kell teremtenie azzal, hogy azokhoz a viszonyokhoz, helyzetekhez, amelyek a jelenben fennállnak, úgy kapcsolódik, hogy a társadalom rá tudja mondani: ez a politika őt képviseli”. A választmány hiábavaló próbálkozása után november közepén egy újabb aláírási akció eredményeként 114 művész, író, értelmiségi a Központi Bizottsághoz és a Minisztertanácsához küldött levelet, felháborodva a hatalmi gög, indulat, önkény miatt. Erre a levélre sem érkezett válasz, pedig várni lehetett, hogy az Írószövetség november végi közgyűlésén megint terítékre kerül a *Tiszatáj* s Nagy Gáspár ügye.

A hatalomnak azonban előtte még számolnia kellett azzal, hogy a radikális ellenzék, mint évek óta, most is megemlékezik 1956-ról, sőt, bizonyosan értesült

arról is, hogy a 30. évforduló alkalmából tanácskozást szerveznek. Ezt, különböző okok miatt ugyan csak december 5–6-án tartották meg, mégpedig Eörsi István lakásán, ám előtte nem maradhatott el egy újabb beadvány készítése, petíció aláírása. Kivételesen négy ország, Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország és az NDK ellenzéki személyiségeinek közös nyilatkozatával ünnepték a forradalmat, hitet téve az öröksége mellett, amely „közös örökség és közös buzdító erő valamennyiünk számára”. Az aláírók többek között a megosztott Európa békés egyesítését, demokratikus integrációját, a politikai demokráciát, a függetlenséget és a kisebbségek jogainak biztosítását fogalmazták meg céljukként. A londoni *The Times* állítólag úgy vélekedett a nyilatkozatról, hogy később Kelet-Európa Függetlenségi Nyilatkozataként lehet számon tartani.

És eljött a soron következő írószövetségi közgyűlés megtartásának ideje: november 29–30-a, amelyre a kulturális politika vezetői alaposan felkészültek, már a november 4-ei Politikai Bizottság-i ülésen megtárgyalva, milyen támadásoknak lehetnek kitéve, s milyen válaszokat adhatnak, illetve milyen válaszlempésekre szánhatják el magukat. Felvetődött, ha a közgyűlés „rossz irányt vesz”, megalakítják az Írószövetség hatósági és konzultációs jogosítványait átvevő Irodalmi Tanácsot. Eldöntötték, ahhoz, hogy rendes mederben folyjék a gyűlés, összehívják a kommunista aktívá tagjait, a másfél száz párttagot, nyolcvan-száz íróval pedig külön is (el)beszélgetnek, a megyei pártbizottságok pedig a vidéki írókkal lépnek kapcsolatba. Az írószövetség választmányi ülésein történekről értesülve a pártközpont kulturális osztályán azt sem tartották kizártnak, hogy felfüggesztik a szövetség vezető testületeit, akik helyett miniszteri biztosra bízák az irányítást.

Ahogy várni lehetett, a közgyűlésen többen a *Tiszatáj* védelmében léptek fel, Kiss Gy. Csaba felolvasta a '114-ek' válasz nélkül hagyott levelét, Fekete Gyula, aki úgy érezte, „aknamezőn tartjuk a közgyűlésünket a szemben álló frontok között”, nem hitte el, hogy „egy-két verssor miatt került hurok” a lap nyakára. Tornai József a hatalom érzéketlenségét bírálta, Csurka István pedig teátrális gesztusokkal hívta fel a figyelmet: „Ég az ecsedi láp!” Berecz János KB-titkár a párt- és az állami „vezetés” védelmében hozta fel, hogy „ultimátumokkal nem lehet párbeszédet folytatni”, miközben különbséget tett, szembeállítani is igyekezve őket, a népi és a demokratikus ellenzék felfogása, magatartása között, az utóbbiakat „Rákosi-ovisoknak” nevezve. Csoóri Sándor azzal válaszolt, hogy Berecz nem a párbeszéd lehetőségét villantotta fel, hanem a „csöndes fenyegetés légkörét” hozta a terembe, „egy szelídebb paraszt-Révai” hangján. Sánta Ferenc a hatalom gyengesége s nem az ereje jelének látta a *Tiszatáj* felfüggesztését és Csurka szilenciumát, felvetve, az országban kétszáz éve mindig az irodalomnak volt igaza a politikával szemben. Másfelől nézve, igen harciasan lépett fel Fekete Sándor, szembehelyezkedve az ellenzékkel, bátran kiállva a gazdasági-társadalmi reformok mellett, ugyanakkor elítélve a Berecz diktálta adminisztratív lépéseket Csurka és a *Tiszatáj* esetében. A rögtön a közgyűlés után, a Politikai Bizottság számára készült tájékoztatójában a pártközpont kulturális

osztályának vezetője, Radics Katalin a „konfrontációs törekvések fölerősödésével” jellemezte a közgyűlést, Konrád György és Mészöly Miklós hozzászólását visszafogottnak, Csoóriékét, az Albert Gáboréval együtt viszont a „legellenzékibbnek” tartva. A választmány összetételével viszont gondjaik támadtak, egyrészt, mert a 71 íróból mindössze 10 volt párttag, kiszorultak olyan „régí, ki-próbált” kommunisták, mint Bata Imre, Garai Gábor, Molnár Géza, Király István vagy Ördögh Szilveszter, bekerült viszont a Tiszatáj-ügy két főszereplője, Nagy Gáspár és Annus József. „A választmány és az ezután megválasztandó vezető szervek működésétől függően egy későbbi időpontban lehet dönteni a szükséges lépésekről” – szölte a jelentés. Miután december 18-án kialakult az új elnökség és titkárság, elnök Cseres Tibor, alelnök Jókai Anna és Fekete Gyula, titkár Annus József, Kalász Márton és Kovács István lett, a Politikai Bizottság 29-én úgy határoz, hogy az új elnökséggel – tagjai között volt Csoóri, Csurka, Fodor András, Sánta Ferenc is – nem tud együttműködni, helyette megalakítja az Irodalmi Kollégiumot.

Hogy Cseres Tibor elnökségének 1989. november 25-éig tartó, csaknem kerek három éve alatt, az Írószövetség „legneuralgikusabb korszakában”, „a sokáig süllyedni látszó hajón” hogyan kényszerült kormányozni – kiadatlan, kiadásra igen érdemes naplójának sűrű soros, apró betűs, harmincoldalal gépirata taglalja. Részletezi, hogyan próbáltak megküzdeni egy éven át a párt, a hatalom arra irányuló szándékával, hogy a szövetség szűnjék meg, vagy legalábbis váljék jelentéktelenné és működésképtelenné. A politika Köpeczi Béla miniszter kidolgozta taktikája az volt, hogy ennek érdekében a hatszázalékos létszámú szövetségből lépjenek ki a párttag írók – százötvenen voltak – és a velük gondolkodók. A január 14-én, az elnökségi ülésen Cseres kertelés nélkül tudatta, hogy a hatalommal „a párbeszéd, amely a múlt év második felében már akadozott, a közgyűlés végeztével valóban megszakadt”. Baljós előjelnek tartotta, hogy „hírzárlat” van érvényben róluk, s hogy Köpeczi nem fogadta, mi több, „azt üzenté vissza”, „nem áll módjában” segíteni. „Ha szabad sommás magatartásbeli programot adni – folytatta –: most nem a hősi kiállásra, hanem diplomáciára van szükség. Most követelésekkel, kérésekkel nem állhatunk elő” – figyelmeztetett, kedvelt metaforáját használva: „Mindkét oldalról gyepöléresztést kell elvárunk.”

A zablát azonban nem egyformán rángatták az egyik s a másik oldalon. Az írószövetségbe egyre-másra érkeztek a kilépési nyilatkozatok, párttagoktól, párton kívüliektől, Bata Imréétől, Juhász Ferencétől, Szabó Magdáén át Ördögh Szilveszteréig, Gyurkó Lászlóéig. A várthoz képest viszont igen kevesen voltak, huszonnyolcan – Cseres később elárulta a Szakolczay Lajos készítette interjúban, hogy a legutolsót, Köpeczit maga szólította fel kilépésre, mondván, nem lehet a szövetség tagja, akinek az ott folyó munkára kell felügyelnie. A miniszter válasza nyilvános volt: „eljött a gondolkodás ideje arról, hogy miként alakuljon az Írószövetség szerepe” – írta a *Népszabadság* 1987. január 31-ei számában *A művészeti szövetség közgyűléseiről*.

A fenyegetéssel fölérő cikk az után jelent meg, hogy a kilépési kampány, a hamar visszalépők meaculpázását tekintve, az „álszentek összeesküvése” (Bulgakov) kudarcot vallott, az a próbálkozás sem járt sikerrel, hogy január 26-ára összehívták a kommunista aktívát, mintegy kilépésre bátorítva a tagokat. Az egykori – a Cseres naplójába jegyzetekkel egybehangzó – szamizdatos tudósítás szerint Szerdahelyi István volt a szakítás fő szószólója, ám szinte teljesen magára maradt, miután többen tiltakoztak a szövetség felbomlasztása ellen. A legszenvedélyesebben tán Gáspár Margit azzal példálózott, hogy ürgeöntéssel próbálkoznak, miközben az egész terep síkossá vált. Németh G. Béla példázata sejtelmes: „nem lehet hittéríteni a hottentották előtt”. Nemes György bejelentette, ő még soha nem lépett ki, sem a családból, sem a pártból, sem a szakszervezetből, az Írószövetségből sem fog. Tőkei Ferenc úgy ítélte meg, az ügyet nem lehet adminisztratív úton rendezni, hisz a párttaggyűléseken élesebb hangok is vannak. A változás mögött, mondta, „az ország közhangulatának általános romlása rejlik, amivel a pártnak szembe kell néznie”.

A kommunista aktíva körüli napokban Cseres és Köpeczi négyszemközti beszélgetésében az utóbbi az együttműködés akadályának tartotta Annus József szerepét, sőt, „sztálini kreációnak” nevezte az egész szövetséget. A „megoldási lehetőségek” között tárgyaltak arról, amiben utána hónapokig nem tudtak egyezsre jutni, legyenek „kooptálások mind a választmányban, mind az elnökségben s titkárságban is”. Közben az elnök Cseres Aczél Györggyel is egyeztetett. A napló ezt így rögzíti: „Csomagtervem: kit kellene kiiktatni. Nagy Gáspárt említem, ő (ti. Aczél) hozzáteszi, talán Annus Józsefet is. Én kooptalandókat említek, elsősorban Koczást, Királyt, Boldizsárt. Ő Juhász méltatlan kiszavazásáról beszél. Én a csere fejében észrevétlenül kárpótlást említek. A három népszerűtlen szerkesztő közül legalább egyiket, Batát s helyette olyan szerkesztőt, aki a *Hitel* helyett kissé a MISZ szócsövévé tudná tenni az *ÉS*-t. Ezen nagyon elgondolkozik, sőt, helyesel.” Azok után, hogy a három személy kooptálását a választmány elfogadta, s hogy a titkárok közül Annus mellett lemondatták, lengyel kapcsolatai miatt, Kovács Istvánt, és Nagy Gáspárt is távozásra akarták bírni, a művelődési miniszter kijelentette, hogy az egész Cseres terve volt, s hogy ők „a kooptálást nagyon problémásnak tartják”, mégpedig jogilag. Április 11-ei naplóbejegyzés: Pál Lénárd, az MSZMP KB titkára szerint sem a párt, sem a kormány nem hagyja jóvá a kooptálást, „mert mit szólnának később, hogy éppen ők rúgták fel az alapszabályokat”. A helyzet abszurd voltára Hernádi Gyula világított rá, nevelésnek mondván, hogy Köpeczi „bennünket a demokrácia oldaláról – véd-támad”.

Gyeplőeresztéssel a másik oldalon nemigen próbálkoztak. Annak gondolata, hogy a minisztertanács mellett alakuló kulturális tanácsadó testület keretén belül legyen egy Írói Bizottság, lassan elfelejtődik. Felvetődik viszont, február közepén, hogy a szövetség feladatát át kellene ruházni a PEN-re. Márciusban már egy harmincöt tagú Irodalmi Kollégium szervezésével kísérleteznek, választmányi tagokat is kérdezve, vállalnák-e a tagságot. Cseres azt tanácsolja

nekik, csak halasszák, halasszák a választ. A „realizálás” halasztását kéri. Köpeczitől is, és a Kollégiumról nem is esik több szó. Amikor december 2-án a miniszter átadja „az Írószövetség korlátozását feloldó levelét”, a kötőfék új fajtáját próbálja „bevetetni” velük. Látszólag sikerrel jár, hisz 1988. január 4-én együtt, egyetértésben alapítanak meg egy negyvennégy tagú tanácsadó testületet. „Jellegadó személyiségek” olyanokkal, mint Nemes Nagy Ágnes, Kardos G. György, Czine Mihály, Juhász Ferenc, Juhász Béla, Poszler György – felvetődött azonban, mindjárt az első ülésen, hogy mi a dolguk, feladatuk. Egy rádióműsor, a *Mindennapi irodalmunk* riportere, Varga Lajos Márton vetette fel Cseres Tibornak és Vajda Györgynek, hogy nem teljesen tisztázott, „szakigazgatási, irodalompolitikai, kulturális politikai kérdésekhez akar-e hozzászólni a testület, milyen tényleges illetékességgel és mennyiben gyakorlatiasan”. A miniszterhelyettestől meglepő választ kapott: „ez a valóságban sem tisztázott eléggé”. Az elnöktől: a testületnek az lesz a feladata, hogy „amikor egy-egy fontos, általános érdekű probléma felmerül, instruálja a minisztert a tekintetben, hogy milyen teendők várnak rá, milyen teendőket vállaljon”. Másféle kötőféknek látszhatott aztán a Magyar Értelmiség Országos Tanácsa, az Írószövetség, a Hazafias Népfront, az MTA, a MÚOSz és a TIT közös kezdeményeseként. Ez Cseres szerint olyan testület lenne (lett volna), „ahol a humán és műszaki értelmiség együttműködve lépne fel a kormányzatnál”.

A napló személyes tanúsága szerint az Írószövetség vezetői közül sem mindenki értett egyet az elnökkel, a „csomagtervével”, amelyet „sub rosa” tartott. A két alelnök közül Fekete Gyula eleinte egyetértéséről biztosítja, utóbb a kooptálást „metélésnek” hívja. Jókai Anna szintén elégedetlen: szalámitaktika helyett: „macskafarka-taktika”, mondja. Önéletírásában, az *Átvilágításban* is azt emeli ki, hogy nem vonták be a történesekbe, „az események egyre gyakrabban az Írószövetségen kívül zajlottak”, s ha Cserest kérdezte, mit intézett, azt felelte: „ha a hajam tudná azt, amit a fejem, kopaszra nyíratkoznék”.

Cseresnek kényszerítő alkalmá adódott arra, hogy válaszoljon az őt ért, szinte kizárólag a tárgyalási módszerére, a „sub rosa”-stílusára vonatkozó felvetésekre. Kivételesen a nyilvánosság előtt zajlott az a vita, amely utóbb elnöki munkája értékeléseként is felfogható, s amelynek kezdeményezője a szövetség kritikai szakosztály vezetősége volt, név szerint Alexa Károly, Balassa Péter, Berkes Erzsébet, Bojtár Endre, Görömbei András, Kis Pintér Imre, Lengyel Balázs és Varga Lajos Márton.

A *Kortárs* 1989. februári számában közzétett vitairatuk (*Az Írószövetség reformjához*) első pontjának bevezető passzusa így szólt: „Kétségtelen, hogy az Írószövetség erőit a közgyűlés utáni időszakban az állami-politikai felügyeletből eredő függőségi viszony újrarendezése kötötte le. Megítélésünk szerint hiábavalóan, mert csak a korábbi viszonyt sikerült helyreállítani, ráadásul nagy áldozatok árán, hiszen az újrarendezési kísérlet erkölcsileg-szakmailag kompromittáló, túlzott egyezségkeresésben fejeződött ki. Erre vall, hogy engedtünk a demokratikusan választott tisztségviselők felmentését s a hivatali presztízs-

igényeknek megfelelő újak kooptálását szorgalmazó követeléseknek, vagy hogy hallgatólagosan bár, de elismertük a központosított újraelosztás privilégiumát, egyszersmind – kompromisszum helyett alkut kötve – azt, hogy e támogatásért politikai-erkölcsi ellentételezés jár.” Cseres higgadtan fogadta e summázó véleményyt. A folyóirat következő számában a *Válasz és kommentár* határozottan állítja, „Deputáció-jellegű, heterogén véleményű bizottságokkal a meglévő káosz eloszlátása nem lett volna lehetséges”, „ezért a ‘tagság feje fölött’ kellett s még kell is az érdekérvényesítő (érdekkijárási) műveletet vezetni”. Az áprilisi számban a *Választmányi ülés vitája az Írószövetség reformjáról* címmel összefoglaló jelent meg, Cseres munkájáról a többség elismerő véleményével. Csurka azt hangoztatta, „az elnökséget meg lehet róni, de az elnököt nem. Létünkért küzdött.” Miután a parlamentben épp a többpártrendszerrel folyt a vita, nagy összegű fogadást ajánlott, hogy többpártrendszer lesz, s az Írószövetség „megtalálhatja politikai szerepét, ha akarja”. Fekete Gyula a kritikusok szövegét olvasva úgy érezte, „lőhátról beszélnek” vele. Varga Lajos Márton mint érintett szerint ők tisztelik a szövetség vezető testületeinek eredményeit, „becsüljük Cseres Tibor erőfeszítéseit”. Kis Pintér Imre szerint számítani lehetett arra, hogy „a csatát megnyerjük, de a háborút nem, legalábbis nem erkölcsi értelemben. Tapasztalnunk kellett: ahogyan önbecsülésünk rohamosan csökkent, egyre fásultabbá váltunk a többnyire megszegyenítő alkudozásokban.” Fölvette, „régés-rég követelnünk kellett volna a közgyűlés nyilvános rehabilitálását, a *Tiszatáj* régi szerkesztőinek visszaállítását és így tovább”. A legvégén Lázár Ervin vette védelmébe Cserest, hogy megtette, amivel megbízták, s ezután is „tartsa életben az Írószövetséget”.

A kritikai szakosztály vitairata mellett több, az Írószövetség működését és személy szerint Cseres Tibor munkáját, szerepét bíráló írás jelent meg. Az *Új Tükör*-ben (március 26-án) a *Kétélű kardok* szerzője, Fábri Péter attól tartott, hogy a „sztálini mintára létrehozott” Magyar Írók Szövetsége „ismét retrográd szervezetté válhat. Tömbszerű egységével, tagolatlanságával, vezetőinek és tagjainak szándékától függetlenül hatalmas akadályként gördülhet az irodalmi élet demokratizálásának útjába.” Kifogásolta, hogy a választmány úgymond „tetemre hívta” Spiró Györgyöt egy verséért, a legfrissebb példák közül pedig azt hozta fel, hogy meg akarta szerezni magának az *Élet és Irodalmat*, a „paternalizmus foglyául” a minisztériumtól segítségét, támogatását kérve. Amikor Cseres Tibort elnöksége utolsó hónapjaiban munkája, tevékenykedése eredményeiről kérdezte Papp Márió (*Világ*, 1989. szept. 21.), ő egyrészt arra emlékeztetett, hogy „az írószövetség volt az egyetlen szervezet az országban, amely megkérdőjelezte a Kádár-rendszer legitimitását”, másrészt pedig arra a döntésükre hívta fel a figyelmet, hogy a tagjaik ellenzéki irányú törekvései ne a szövetségben, hanem „külső tömörülések létrehozásában” öltsenek testet. „A szövetség lényegében két pártot is alapított – mondta. Az MDF-re és az SZDSZ-re gondolok.” Hónapokkal később, immár túl a november 25-én tartott közgyűlésen, a Cserest felváltó Göncz Árpád elnökké jelölésén, Tábor Ádám épp ezt a „*Két pártot is*

alapítottunk” című beszélgetést tartja fontosnak górcső alá venni (Egy felszólalás. *Világ*, dec. 14.). Szerinte nem egészen úgy történtek a dolgok, „pártalapításról” „eleinte szó sem lehetett, később pedig [...] szó sem volt!” Szó szerint vette, amit Cseres képletesen mondott. Úgy érvelt, hogy az „MDF-et, igaz, tekintélyes szövetségi tag írók alapították 1987 kora őszen Lakiteleken, az SZDSZ, ill. elődje, a Hálózat alapításában azonban az íróknak már jóval kisebb szerepük volt, jóllehet néhány szintén tekintélyes író valóban részt vett benne, és a magját alkotó demokratikus ellenzék első nyilvános demonstratív fellépése a szövetség Örley-körének ugyancsak '87 őszi hajókirándulásán történt. De mindez a szövetségtől teljesen függetlenül!” Cseres néhány mondatban reflektált, elmondta, „nem a szövetség alakított pártokat, hanem a belső egység ernyője alól kiengedte azokat a véleményeket, amelyek pártformákban realizálódtak”. Ugyanabban a lapszámban (tehát: *Világ*, 1989. dec. 14.) jelent meg Torma Tamás beszélgetése Kukorelly Endrével *Szelekció vagy frakció?* címmel, alcímiben: *A jelentéktelen írók tömege bizony fél a változásoktól*. A beszélgetés apropója az volt, hogy az írószövetség december eleji tanácskozásán harminc író Új Magyar Irodalom névvel külön csoportosulást hozott létre, mivel úgy látták, a szövetség munkája nem igazodik a „gyökeresen megváltozott körülményekhez”. A csoportosulásra főleg az készítette őket, hogy a választmányba Szörényi Lászlón és Parti Nagy Lajoson kívül – „bár ők sem fiatalok már” – a november 25-én tartott közgyűlésen egyetlen ún. fiatal író sem került be, a szavazók az ő nevüket húzták ki, „ami azért aggasztó, mert valami hihetetlen frusztráció rémlik fel e mögött, félelem a fiataloktól, az újabb szemléletmódtól”, „szorongás az újjal szemben”. Az új magyar irodalom platformot azonban nemcsak fiatalok alkotják, hanem csatlakozott hozzájuk például Konrád György és Kodolányi Gyula, Esterházy Péter és Jókai Anna, Dobai Péter vagy Lengyel Péter. A különállásukból fakadó programjukon még nem gondolkoztak – mondta Kukorelly –, de úgy vélte, az írószövetségnek „elsősorban érdekvédelmi szervezetnek kell lennie.”

Ez az érdekvédelem voltaképpen a különböző irányzatok létjogosultságának elismerését, „működésük” biztosítását jelentette. Azt, amit a politika is jóváhagyott immár. Egyrészt az 1987-es kormányváltással, másrészt rá egy évre az MSZMP országos pártértekezletén elfogadott, a kultúra irányítására és a sajtószabadságra is kiterjedő változásokkal, harmadrészt 1989 februárjában a többpártrendszer elismerésével, amelyet megelőzött Pozsgay Imre január végi nyilatkozata arról, hogy 1956 őszen népfelkelés tört ki Magyarországon, s nem pedig ellenforradalom: az egész Kádár-rendszer legitimációs alapját képező történelem-felfogás dőlt meg ezáltal. A párt, igaz, mindent bevetett hatalmas fenntartása érdekében: 1988. június 16-án a rendőrség gumibotozással, letartóztatásokkal félemlítette meg a forradalomra – jelesen Nagy Imréék kivégzésének napjára – emlékező tüntetőket. Az október 23-ai tüntetést nem engedélyezik, november 29-én Grósz Károly, Kádár utódja az alakuló politikai szervezetek, mozgalmak – például az MDF – ellen lép fel, a Sportcsarnokban azzal fenyegetőzik, hogy akár erőszakkal is megvédik az egypártrendszert.

Ez annál is különösebb, mivel előtte egy héttel a párt Központi Bizottsága, majd az országgyűlés is elfogadta az egyesülési jogról, a népszavazásról, a gyűlekezési szabadságról, valamint az Alkotmánybíróságról szóló ún. demokrácia-csomagot.

Ebben a csomagban – képletesen – ott lehetett volna a *Hitel* folyóirat is, amelynek a megjelenésére tíz évet kellett várni, s amelynek a beköszöntő írásában, *A visszaszerzés reményében* Csoóri Sándor arra figyelmeztetett, hogy ha a jelenbeli „változások közben nem nevezzük meg vagy nem vesszük észre a morális problémákat, tovább mélyítjük csak az erkölcsi züllést”. Azt gondoljuk – hangsúlyozta –, hogy „nekünk az élet hitelét, a szavak hitelét, a szétszórtságában is összetartozó nép hitelét, a lángok, a romok, a vér mocsikai közé került ember hitelét is vissza kell szereznünk”. Olyan program volt ez, amelynek a megvalósítására a legkülönbözőbb irányzatok, csoportosulásuk is szövetkezhetek volna. Tudjuk, nem így történt. Az irodalom kivívta a maga autonómiáját, az írók megnyerték a politikával szemben vívott csatát. Lehet, emiatt is, közben elveszítették az olvasóikat. Ide vágó idézet: 2000-ben *Kell-e még lázadni? A fiatal magyar irodalom esélyei az ezredfordulón* című beszélgetést közölt a *Magyar Nemzet* febr. 26-án. Miután a megkérdezettek sorra vették a tízéves folyóiratokat (*Théléme*, *Szépliteratúrai Ajándék*, *Az Irodalom Visszavág*, *A Sárkányfű*, *Prae*) L. Simon László mintha elégedettségének adott volna hangot, mondván, „az irodalmi élet kiszabadult a szövetség alól, tehát az irodalmi élet nem a szövetségben zajlik”.

Utóirat: „A kor folyam, amely visz vagy elmerít, / Úszója, nem vezére az egyén, / kiket nagyoknak mond a krónika, / Mindaz, aki hat, megérté századát, / De nem szülé új fogalmakat. / Nem a kakas szavára kezd virradni. / De a kakas kiált, merthogy virrad” (Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Konstantinápoly. Ádám mint Tankréd).